

DOSSIER

EL TREBALL DE LA PAUMA: EXEMPLE DE TREBALL FEMENÍ REMUNERAT I DE CONCILIACIÓ LABORAL I FAMILIAR

APLICACIÓ DEL PATRIMONI ETNOLÒGIC: PROJECTES

Pepa Subirats Rosiñol

Historiadora

Ajuntament de

Mas de Barberans. 2006

Cristina Cardona Mestre

Agent d'Ocupació i

Desenvolupament Local

Ajuntament de

Mas de Barberans. 2006

Introducció

Des de l'Ajuntament de Mas de Barberans, municipi de la comarca del Montsià pertanyent al Parc Natural dels Ports, s'ha iniciat recentment un projecte que té com a objectius principals la recerca, protecció, conservació i difusió del treball de la pauma.

Aquesta activitat, que ha estat un ofici tradicional important (arreu la cistelleria ha estat una de les artesanies utilitàries més bàsiques) té una primera matèria insubstituïble que és el margalló. A tots els llocs on l'ofici està documentat n'hi ha, però no a tots els llocs on hi ha margalló es treballa -o treballava- la pauma. És el cas, per exemple, del massís del Garraf, on hi ha molt de margalló però eren colles d'Olocau, poble de la comarca del Camp de Túria, les encarregades de collir-lo.

El margalló (*Chamaerops humilis*) és l'única palmera autòctona d'Europa. La seva distribució s'estén per la península Ibèrica, Illes Balears, el nord d'Àfrica i la península Itàlica. A les Terres de l'Ebre la podem trobar des del nivell del mar fins als 800 metres d'altitud. Si bé l'estudi ha començat a nivell local, les referències són constants a Alfara de Carles, Paüls i els Reguers, municipis tots ells pertanyents avui al Parc Natural dels Ports. En determinades èpoques, la producció d'objectes de pauma va arribar a ser tan important als Ports que als Reguers van existir dues cooperatives i una empresa privada que s'encarregaven de la comercialització de la producció del treball amb pauma que s'elaborava als pobles d'Alfara de Carles, Mas de Barberans, Paüls i els Reguers. La primera matèria en moments de forta producció era importada bàsicament d'Andalusia. (Camacho i Grau 1999: 71).

A les Terres de l'Ebre, a més dels pobles abans esmentats, també en altres indrets té una important tradició el treball de la pauma. A pobles com Pinell de Brai i Rasquera, el fil de la tradició mai s'ha perdut com a ofici i tenen persones artesanes que encara avui comercialitzen els seus productes. També a la serra del Montsià, lloc on la pauma és abundant i de gran qualitat, a pobles com Sant Carles de la Ràpita hi havia persones que sabien fer cabassos, si bé eren per a ús propi. Als Països Catalans és a Mallorca, concretament a Artà i Capdepera, i a la comarca alacantina de la Marina Alta on està aquest treball més documentat.

Pel que fa als Ports i les zones més confrontants, l'antiguitat d'aquesta activitat artesana és remarcable. Les empremtes d'estora trobades a la base d'un fragment de ceràmica a les excavacions arqueològiques de la Cova Cervereta (Vinallop-Tortosa) ens permeten remuntar-nos al Calcolític-bronze antic com a primer indicatiu de pauma

Dones masoveres treballant la pauma a la VI Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre. La Sénia, 2 de desembre de 2006

trenada al territori. (Forcadell i Villalbí 1999: 44-47). Mitjançant la història oral, mètode que hem utilitzat en aquesta primera fase de la recerca, la transmissió de l'ofici es dona de generació en generació i hi ha un trencament a la generació nascuda a la dècada dels 50 del segle passat. Esperem que l'estudi arxivístic ens ompli el buit documental entre les restes arqueològiques i la informació extreta de la història oral.

Pel que fa a l'activitat, el procés comença amb l'adquisició de la primera matèria, és a dir, amb anar a fer paumes durant els mesos de juliol i agost, que és quan són més tendres i quan la feina és compatible amb el cicle productiu de l'olivera, ja que és a l'estiu quan hi ha menys feina al

camp. S'anava a fer paumes als voltants del poble o en llocs més allunyats; en aquest cas, la gent es quedava a dormir o bé a coves o casetes de camp. Paumeral era el nom que rebia el lloc on s'anava a fer paumes. L'accés per als collidors depenia de si els margallons es trobaven en terrenys comunals, amb un ús lliure, o en finques privades perquè llavors s'havien de regir per contractes de paraula, amb un pagament bé dinerari bé amb espècies: objectes fets amb part de les paumes, cabassos, graneres i senalletes. Una vegada fetes les paumes s'havien d'assecar i solejar aproximadament de 20 a 30 dies segons el sol que fes i s'anaven tombant perquè s'asseguessin igual d'una part que de l'altra. S'ha de tenir en compte que la pauma no es pot banyar perquè es fa malbé. Això provocava que les tempestes d'estiu fessin córrer els propietaris de les paumes per amagar-les. Ja seques s'embrinaven i es triaven els brins. Embrinar vol dir separar els diferents folíols que té la pauma, després s'escoellaven, és a dir, es tallava el tronxo amb un tallant i ja es tenien els brins a punt per teixir. Teixir vol dir fer la llata combinant els brins. Les diferents unions dels brins ens porten a classes de llata diferents. Quan un dels caps dels brins es comença a aprimar se n'afegeix un altre. L'ús i la grandària de les peces determinen el tipus de llata a utilitzar. Així tenim diferents tipus de llata: la llata de tretze cameres o llata de sària, la llata de nou cameres o llata de cabàs, la llata fina i la llata de puntetes. Ja feta la llata s'havia de cosir i es cosia amb cordells fets amb dos brins entrelligats i amb unes agulles que van d'uns 10 a 20 centímetres de llargada que acaben amb punta per un extrem i a l'altre amb un forat per on es passa el cordell. La mida de les agulles depèn del tipus de llata. Ja cosida la peça es fan les vores per tal d'enfortir el cos i ansa o anses depenent de la peça teixida. Si era peça fina es decorava la vora amb brins de colors que es tintaven amb aigua calenta i un colorant per fibres vegetals. Un procés totalment diferent seguia la confecció de graneres tot i que la primera matèria és la mateixa.

Actualment tenim documentades 40 peces distribuïdes en diferents contextos d'utilització:

- eines i equips de distribució i transports: sària, sarió de teia i carbó, estorat del carro o estora de l'aubardó;
- eines i equips de pagesos: cabàs, sarió, sarró, aigüeres, cabassa, ulleres de matxo, funda de podadora, funda d'olla...;
- utensilis de la llar: llaça, funda de garrafa, ventador, estora, oró, granera, pala de matar mosques...;
- mobiliari i aixovar infantil: bres i panereta;
- pesos i mesures: balances de casa, balances de teia i carbó...;
- elaboració artesanal del pa: senalleta de la farina, granereta, cabàs del forn...;
- elaboració artesanal del mandongo i de la cera: cabàs de la caldera;
- elaboració artesanal de productes tèxtils: estora de matalasser, cosidor, panereta de les agulles i costurer;
- eines i equips de pastors: ventador de mardà, cabasset de calderonet...;
- joguets populars: cistellet de les móres i balancetes.

"El margalló (Chamaerops humilis) és la única palmera autòctona d'Europa."

EL TREBALL DE LA PAUMA: EXEMPLE DE TREBALL FEMENÍ REMUNERAT I DE CONCILIACIÓ LABORAL I FAMILIAR

Inclusió del treball de la pauma dins del model econòmic d'economia pagesa

El treball de la pauma a Mas de Barberans estaria inclòs dins del que anomena Shanin economia pagesa. Aquest tipus d'economies tenen similituds arreu del món. Són economies que poden complementar els ingressos produïts per la pagesia amb una activitat artesanal i que els permet cobrir la majoria de les seves necessitats. L'objectiu no és maximitzar beneficis sinó la continuïtat de la unitat domèstica. (Shanin, 1976).

Divisió del treball en el procés de producció

L'estructura de la família presenta el model de família extensa: la parella viu amb els seus descendents i en la majoria dels casos amb els pares d'un o altre membre del matrimoni. Hi ha un aprenentatge no sistematitzat de l'ofici que reforça els lligams familiars.

"De sempre de muns iaïos de muns revés iaïos de muns pares i io vaig continuar llatant... Al Mas era la llata... és que a totes les cases veies la llata estesa i cada quatre o cinc portes se n'ajuntaven un rogllet..." (Cinta Armengol, 1934)

"Ai!... ma mare me'n va ensenyar, Francisca Pla Adrogué, l'any que va nèixer no ho sé... no me'n recordo... De menuda molt menuda molt menuda perquè com veies llatar an elles i allavontes te feien ambrinar i de tot i en deprenies ara de cosir sàries ia era més graneta..." (Amèlia Martí, 1925)

Quant a l'especialització del procés productiu atenent el sexe i edat la distribució per tasques és la següent:

- Adquirir la primera matèria és un treball masculí, femení i infantil.
- Assecar i solejar és un treball femení.
- Preparar les paumes: embrinar, escoellar i triar és un treball femení i infantil (embrinar).
- Fer llata és un treball femení.

- Fer cordell és un treball femení, infantil i ocasionalment masculí.
- Cosir la llata de tretze cameres o llata de sària és un treball masculí i femení.
- Cosir la llata de nou cameres és un treball femení.
- Fer les vores és femení.
- Fer les anses és un treball masculí i femení.
- Decorar la peça és un treball femení.

Analitzant la divisió sexual i per edat del treball, de tot el procés es dedueix que l'ofici de llatadora és un ofici femení ja que en tota la seqüència intervenen les dones: un 50% de manera exclusiva, un 20% compartit femení i masculí, un altre 20% compartit femení, masculí i infantil i un 10% femení i infantil.

Aquesta divisió permetia una conciliació laboral i familiar que passava per incloure els membres dependents de la família dins del procés productiu.

"Sí que hi he anat a fer paumes quan Paco era menudet que Pepito astava an les auvelles al Coll del Pi. Primer feia llegir al xiquet i l'arreglava i feia lo dinar i después anàvem a fer paumes los dos i feia.

-Mare avui n'hem fet més que ahir -tenia quatre o cinc anys- Les arrancàvem... com ia estàvem avesats i com les mans estaven més dures que ara i allà al Carrascal tamé dalt de la masada tot lo que és la masada contra allà tamé n'hi havia moltes." (Juanita Subirats, 1922).

"Quan sorties d'astudi pus a la millor allavons te dien pus va! fes dos dotzenes de cordells i ancavat a jugar. No era molta cosa però ia et tenien un rato assossegat allí a casa. I a l'estiu que domés anaves a ofendre per estos horts i a ofendre la gent ben bé que anava." (Antonio Altés, 1941)

"Ma iaia llatava i mun iaio feia los cordells i les anses dels cabassos. Domés te cal vore aquells cabassos que tenim que va fer la tia Carmeta. Les anses fetes de les dones fas aixintes s'obrin i si les fa un home al tindre més força normalment lo primer que es trenca són les anses..." (Antonio Altés, 1941).

Dedicació i horaris

Per parlar de la dedicació anual al treball de la pauma hem observat diferents períodes d'activitat. La transmissió de l'ofici a Mas de Barberans, entès com a font de recursos, acaba a la generació nascuda a la dècada dels cinquanta del segle passat.

Basant-nos en la informació oral s'observa que hi havia una dedicació d'alguns membres de la família a temps complet entre els nascuts al darrer terç del segle XIX fins els nascuts a la dècada dels 30 del segle passat en què la dedicació baixa. La davallada s'accentua i els nascuts a la dècada dels 40 llataven bàsicament per a baratar i per a ús propi.

És en aquesta trajectòria, en el cas de Mas de Barberans, quan el treball de la pauma es va transformant de font principal d'ingressos familiar a treball femení entès com una ajuda, en un complement¹.

¹ El concepte de treball com a ajuda està àmpliament analitzat al text de Susana Narotzky (1988): Trabajar en familia. Mujeres, hogares y talleres.

"Al Mas era la llata... és que a totes les cases veies la llata estesa i cada quatre o cinc portes se n'ajuntaven un rogllet..." (Cinta Armengol, 1934)."

En Cabasset, fil conductor del projecte pedagògic.

Quant als horaris és molt difícil de calcular ja que es combina aquest treball amb les feines de la casa. També es veu afectat el temps de dedicació pel cicle productiu de l'olivera, font principal de recursos a Mas de Barberans. Aquest cicle fa que hi hagi una desocupació temporal bàsicament en les tasques assignades al col·lectiu femení. Tot i així, la informació rebel·la una dedicació diària de moltes hores entre la generació nascuda entre el darrer terç del segle XIX i la dècada dels 30 del segle XX i un clar exemple de treball remunerat no d'un treball per ocupar el temps:

"Ma iaia llataven an cressol no hi havia ni llum. Tenien molts de fills, no hi havia, i ella pobra se feia uns farts de llatar! Domés te diré que ma iaia quan se feia cap allà les deu del matí llatant, llatant s'adormia perquè matinaven, matinaven." (Carme Royo, 1941).

"Sempre hai dit que ma mare tenia lo treballar d'animal no de persona. Una nit vam sopar, i natros mos vam gitar que érem menuts, i havia d'enviar una sària a la Sènia sense falta que la necessitaven. I bueno sopem i natros mos gitem i ma mare no mos va dir res ella se va quedar fora. Cap allà les deu o les nou i mitja i pa demà a les vuit la llata estava feta... tota: 28 brases" (Juanita Subirats, 1922).

"Misèria, però se passava a les cases, si volies fer cap compte la miqueta que guanyava un home l'ahorraves i tu de les sàries, la dona que era llatadora fees. Ma iaia Sisqueta, la velleta, an tres dies feia una sària tamé... Però se ficava a llatar baix de la bombilla i hi havia dies que llatava dematinet a les quatre del matí i la tia Pepeta de Billotes a les dos del matí hi havia dies que ia s'aixecava a llatar " (Amélia Martí, 1925).

Aquest tipus de treball del Mas de Barberans contrasta totalment, quant a la concepció del temps dedicat al treball, amb la d'una informant que va néixer al Reguers i que va treballar a la primera cooperativa². Es percep una organització del procés de producció en què es pot establir una seqüenciació per dies de les diferents fases:

- Dilluns - dimarts - dimecres: fer la llata.
- Dijous - divendres: cosir, fer vores i fer anses.
- Divendres: anar a buscar les paumes a la cooperativa.
- Dissabte - diumenge: arreglar les paumes.

Aquesta informant ens explica com el treball, en determinades èpoques, era a estall. Si s'arribava a la productivitat marcada a nivell familiar, el temps restant podia ser utilitzat en produir per les despeses pròpies bàsicament per comprar-se roba. Aquest tret coincideix amb les artesanes del calat a Fuerteventura on les noies joves treballaven hores extra per accedir a béns que difícilment podien aconseguir, com poden ser vestits o d'altres luxes. (Gutiérrez 2006: 28)

"Ai xiqueta, xiqueta ambrinaven les paumes per a tres dies a la setmana, ancavat cosíem. En divendres la nit anaves a buscar les paumes, les banyaves, portaves los cabassos si els tenies fets tan valia dissabte com domenge, pus io en feia 42 brases cada dia. Treballàvem al carrer o a l'antrada de casa, mare! de nit a velar

2 La primera cooperativa del Reguers va ser fundada l'any 1921 amb el nom de Cooperativa Obrera "El Porvenir".

hi havia temporades que anava a estall per a casa. Jo faré nou cabassos si me sobra més temps i faig un cabàs i me vull comprar un vestit me compraré. La dita nostra era tres dotzenes de cabassos cada setmana tarongeros.

I ancavat quan me volia comprar io igual que les atres si mos volíem comprar un vestit pus fèiem mitja dotzeneta de cabassos una dotzeneta de cabassos an dissabtes i allavontes te compraves lo que te volies comprar.

Què haviem de descansar! què haviem de descansar! i anant a plegar aulives, que mos quedàvem fora, a les cinc del matí mos aixecàvem i treballàvem i fèiem un munt de cabassos i ho portaves a la cooperativa. Allò era com una fàbrica que vas a la fàbrica i allò és seguit com una obligació, la fàbrica la fèiem natros. Esta setmana n'hem de fer tants i tants que en fèiem ja ho crec, hi havia vegades que estava tot lo dia an lo rellotge davant hi havia dies que me'n cosia una dotzena d'onze cada hora un, cada hora un. " (Josefina Lapeira, 1921)

Arrecades granereta

Rogles de llatadores: espai socialitzador i inclusiu

Analitzant la informació oral es detecta que el llatar era un fet col·lectiu, les dones es reunien per treballar. No era un espai exclouent sinó que integrava, tal com ja hem observat en la divisió del treball en el procés productiu, tots aquells membres de les famílies dependents com eren els vells i els xiquets. A mesura que les persones nascudes a la segona meitat del segle XIX i primer terç del segle XX van desapareixent, a poc a poc, aquest treball passa a ser més un treball individual.

Si bé l'espai físic eren les entrades quan feia fred i el carrer quan feia calor, les ombres a l'estiu prenen protagonisme i és sota diferents arbres, ramers i porxos on tenien lloc les trobades de llatadores. Si no hi havia arbres prop de casa es llatava a l'entrada i al tard se sortia al carrer. Examinant la memòria oral d'una informant nascuda al 1938 a un carrer que té una longitud de 383 metres s'han comptabilitzat 5 rogles.

"Al Mas era la llata és que a totes les cases veies la llata estesa i cada quatre o cinc portes se n'ajuntaven un rogllet. Al carrer més amunt mateix: un rogllet a casa la Rosa, allí que ara viu la Bordadora i a casa la Morena tamé llataven, a casa Màxim 7 ó 8 dones més, a casa lo Xivano tamé, tamé unes quantes sa mare de Romaldo, sa mare del Requino, la tia Carmeta de Radin. Lo menos, lo menos, al carrer més amunt 40 persones llatant i al carrer de baix igual." (Cinta Armengol, 1938)

Tot i que els rogles eren uns espais de dones, el paper integratiu que hem al·ludit abans exclou aquest àmbit de treball d'un espai purament femení com poden ser: els safarejos, la casa de la modista, la cuina o els rogles de bordadores. (Verdier 1979).

Els rogles actuaven com a centres socialitzadors del poble, però no hem percebut en cap moment un caràcter lúdic, com el que apareixia a Mallorca, a les anomenades vetlleries³.

³ Vetlleries. Allí les anomenades vetlleries eren reunions de familiars i/o veïnats a una volta o part de la casa d'un d'ells on es trobaven per treballar la pauma tots junts i alhora que treballaven, cantaven, es disfressaven o tocaven algun instrument... Aquest treball col·lectiu tenia tot una sèrie d'avantatges ja que proporcionava diversió i a la vegada estalviaven energia elèctrica.

Paper de la dona en el procés de comercialització

Quant al paper de la dona dins el procés de comercialització, ens trobem amb distints procediments de característiques diferents de desenvolupament. L'únic tret que tenen en comú és que sempre que la transacció dinerària o amb espècies es feia al poble era la dona qui se n'encarregava, de la negociació. Quan aquesta transacció implicava un desplaçament era un treball compartit masculí i femení.

De l'anàlisi d'aquesta activitat hem pogut documentar-ne les següents variants:

- Dones que llataven i venien les peces directament.
- Dones que llataven i venien les peces a un mitjancer.
- Dones que llataven i venien als botiguers als quals compraven part de les paumes i no cobraven diners, sinó que pagaven la primera matèria i el sobrant compraven productes de la botiga.
- Dones que llataven per la cooperativa del Reguers.
- Dones que llataven i intercanviaven les peces per productes alimentaris.

S'ha observat que en el primer cas, la productora és qui estableix el preu. Si la venda implica desplaçament és acompanyada per algun membre masculí de la família. En el segon cas, el preu és establert pel mitjancer i ja s'entreveuen relacions de dependència.

En el tercer, apareix una clara dependència en què la productora està endeutada amb el comprador i la primera matèria la paga amb part dels productes acabats. A més, l'altra part d'aquests diners serveixen per comprar aliments a la botiga que té el comprador, per tant s'estableixen unes relacions de subordinació importants.

En el quart, les dones que treballaven per a la cooperativa no cobraven per peça acabada sinó a tant el metro de llata i compraven la primera matèria a la cooperativa; sempre es descomptava el preu de les paumes del que valien els metres de llata⁴.

En el cinquè cas, és la llatadora i algun membre masculí de la família que pot ser pare, germà o fill qui va a intercanviar els productes per aliments als pobles veïns. En aquest cas, torna a ser la dona i/o l'home que l'acompanya qui estableix el preu de l'intercanvi, que depenia: del resultat de la collita, de la competència, de la necessitat del producte,... Aquest intercanvi de peces de pauma per productes alimentaris, anomenat localment baratar, està documentat a Mas de Barberans des de la segona meitat del segle XIX fins al 1970. En èpoques de crisi i de guerra feia que aquestes unitats familiars sobrevisquessin alienes de les mancances que patia la majoria de la població⁵.

4 Quan parlem de la cooperativa en aquest apartat ens referim a la segona cooperativa: Cooperativa Nacional Sindicalista: Unión agrícola y de artesanos capaceros fundada al Reguers el 1950.

5 L'Institut Ramon Muntaner ha concedit un ajut al Centre d'Estudis "Lo Lliscó" de Mas de Barberans juntament amb el Centre d'Estudis Seniençs per estudiar l'intercanvi de peces de pauma per productes alimentaris. És una recerca que acaba de començar.

"S'ha de tenir en compte que la pauma no es pot banyar perquè es fa malbé."

"I allavontes senalletes barata raïms, uns ascarrolls de raïm! com ho tenien de casa. Alls si en tenien tamé, cebes a les nostres mans teníem de tot. A la Sénia a ma mare la conexia tothom, cada quinze dies perquè com baixava gent dels masos pus tamé carregaven. Ma mare feia io de diners no en vull no és que en tinga però io m'astimo més minjar. Pus pataques, ameles, que natros no n'ham collit mai ni una d'amela i fato: llegum, pataques i mel ui mos baixava mun pare unes olles de mel. Tamé ho baratava per cabassos lo que es feia més per a baratar cabassos, cabassos. Vam agarrar tota l'època de més gana diem-li, perquè va ser la guerra i tot aquell lio. Perquè segons a qui agarraves tu ia veies lo rostro de la gent quin era...un cabàs buit dos vegades plens. A vegades tres cabassos, dos cabassos cinc de pataques... claro allà a la Sénia estava tot ple d'horts..." (Juanita Subirats, 1926).

Ja als anys seixanta les dones continuaven a anar a baratar però la majoria de les joves veien en aquesta activitat una feina ingrata:

"Mira si me'n donava vergonya que mun pare cridava an esta casa i io astava quatre cases dalt o quatre cases baix para que no veiguessen que anés an ell..." (Rosa Subirats, 1952)

"Vam anar an lo tractor i la carreta: muns pares, mun germà i io i io me moria de vergonya quan los sentia cridar..." (Maria Cinta Subirats, 1963).

"El treball de la pauma es va transformant de font principal d'ingressos familiar a treball femení entès com una ajuda."

Conclusions

1. El treball de la pauma és un ofici femení. En totes les fases del procés intervén la dona i en un 50% de manera exclusiva.
2. Hi ha fases dins del procés que inclouen els membres dependents de la família, de manera que és un clar exemple de conciliació laboral i familiar.
3. El treball de la pauma passa de ser una font principal d'ingressos per la unitat familiar, per tant un clar exemple de treball remunerat, a un treball femení entès com ajuda.
4. Els rogles de llatadores són espais socialitzadors però no espais exclusivament femenins pel seu caràcter integratiu.
5. En la comercialització del producte és la dona qui se n'encarrega de la negociació, de manera exclusiva, sempre i quan no hi hagi desplaçament. En aquest cas és compartit amb els homes.

APLICACIÓ DEL PATRIMONI ETNOLÒGIC: PROJECTES

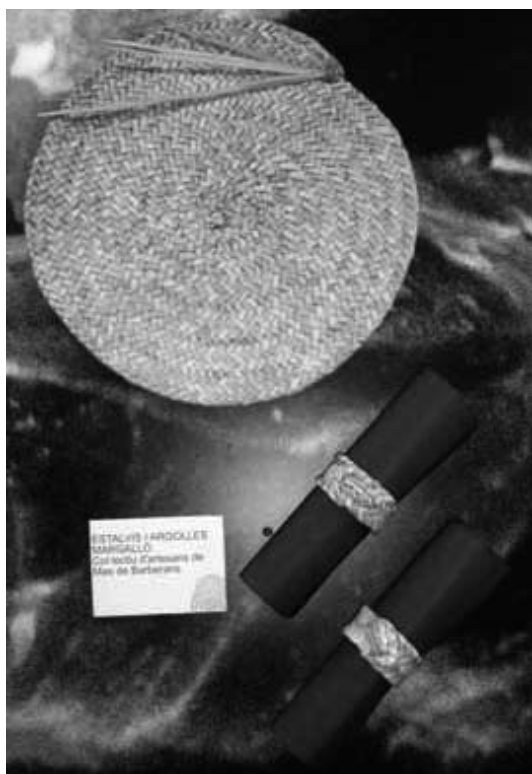
Patrimoni cultural com a recurs turístic

La relació entre patrimoni i turisme no és un fet recent. El patrimoni ha estat el primer, o un dels primers motius de compra de viatges turístics. Així per exemple, el patrimoni artístic de ciutats com Florència està en l'origen dels grans viatges romàntics motivats pel plaer de la contemplació. Encara avui, monuments activats pel romanticisme segueixen essent els principals atractius de destinacions sotmeses a fortes pressions turístiques, que fins i tot fan perillar la seva conservació. (Prats, 1998).

En els centres urbans és el patrimoni monumental l'atractiu turístic principal, ja que es concentren edificis singulars, barris històrics, museus construïts en immobles espectaculars, ja sigui pel seu propi valor independentment del seu contingut com en

aquells que no obliden incloure tots els serveis propis d'un centre comercial (botigues, llibreries, cafeteries...). La finalitat perseguida no sembla ser altra que una massiva aflluència de públic, tal i com efectivament s'aconsegueix. El modest patrimoni etnològic recau sovint en l'àmbit rural, on tampoc es vol renunciar a l'atracció de visitants. (Fernández, 2006). És en l'àmbit rural on s'emmarca el projecte *Recuperació del Patrimoni Etnològic a l'entorn de la pauma* que s'està portant a terme a l'Ajuntament de Mas de Barberans, del qual a continuació farem una acurada síntesi.

D'acord amb Santana (1998) el prerrequisit d'ús del patrimoni hauria de ser sempre la seva conservació. Tot i que aquesta i el progrés del coneixement científic sigui suficient recompensa, la seva conservació hauria d'aportar alguna cosa més que orgull i reconeixement identitari a la població local; hauria d'aportar beneficis econòmics a partir de la creació d'infraestructures de serveis i la generació d'ocupació. Serà tan necessària la inversió pública com la privada per assegurar la viabilitat econòmica del projecte que es pretengui engregar a l'entorn del binomi patrimoni i turisme, com succeeix en el projecte a l'entorn del patrimoni etnològic que ens ocupa. Tanmateix, volem dir que els resultats de qualsevol investigació històrica i social, com és el cas de la recerca etnològica del treball de la pauma, han de ser presentats de manera estètica i estimuladora per al consum cultural no depredador (Loureiro y Sánchez, 1993:144). Tècniques informatives com exposicions, xerrades a centres docents, jocs educatius, tallers didàctics, audiovisuals... poden ajudar a convertir el nostre objecte d'estudi en patrimoni, essent incorporat en el bagatge cultural i educatiu d'un col·lectiu social. I és així com a mesura que s'avança en la recerca del treball de la pauma, els seus resultats es van tractant pedagògicament per anar més enllà de la pura obtenció de dades, ja que els objectius que ens vam marcar des d'un inici foren la recerca, la conservació, la protecció i la difusió.

Detall de les nostres peces

Patrimoni etnològic i turisme, elements de desenvolupament

En la nostra època s'ha vist créixer l'interès per la cultura popular i les seves manifestacions més diverses. S'ha posat de moda la restauració de masies, el comerç de mobles i objectes antics, la revalorització d'algunes artesanies com la ceràmica, la cistelleria, l'artesanía tèxtil... Resulta curiós que la primera indústria manual exercida per l'home, la cistelleria, amb la seva simplicitat quant a la matèria primera i al procés de producció, pugui esdevenir un element artesanal de prestigi i rellevància per al desenvolupament sociocultural i econòmic d'avui dia. Com va dir Indrasen Vencatachellum d'Artesania - UNESCO (2006), la societat imprevisible i complexa en què vivim fa necessari l'establiment d'aliances entre l'artesanía i altres disciplines com el disseny i el turisme per assolir aquest anhelat desenvolupament en l'àmbit rural, tot exaltant el valuós patrimoni etnològic.

El turisme, tal i com el coneixem avui dia, necessita d'una sèrie de condicions (facilitat de desplaçaments, temps de lleure, existència d'un cert poder adquisitiu i diferències geoeconòmiques) que no es van donar

Expositor amb els objectes seleccionats per Artesania Catalunya

plenament fins després de la segona guerra mundial. Als anys setanta el turisme va créixer en progressió geomètrica, produint així el fenomen de masses més important de la segona meitat del segle XX, desenvolupat en un breu període de temps i amb una projecció a nivell mundial (Prats, 1997). El *boom* del turisme, en un principi de sol i platja, ha anat canviant per aquell que busca alguna cosa més, sovint lluny de les massificacions urbanes. El medi rural amb les seves manifestacions etnològiques és un dels escenaris físics predilectes per al tipus de turista que, motivat per la revalorització de la singularitat cultural, per una major sensibilització pels problemes ambientals i per la creixent cultura de l'oci busca l'autenticitat i l'essència de les coses. No obstant, d'acord

amb Fernández, (2006) la creixent demanda turística de suposades autenticitats està avui provocant que aquest patrimoni s'ofereixi, no en poques ocasions, com l'expressió d'un passat idealitzat. Un augment del flux turístic cap als territoris rurals, així com en l'adquisició de productes i activitats de turisme rural, artesanía d'ofici i productes locals de qualitat des dels anys noranta han suposat el creixement d'activitats i establiments que ofereixen aquest tipus de productes en origen. (Associació Red Arrayán, 2006).

A Mas de Barberans com succeeix en tants altres indrets, l'escassa creació d'activitats econòmiques innovadores, ajudades sovint per iniciatives de la Unió Europea, no ha servit per frenar l'aïllament, la manca de comunicació, la carència d'expressions culturals, i, com a conseqüència, l'èxode rural d'algunes de les persones més ben preparades i amb un major nivell d'iniciativa. És per això que l'ajuntament per impulsar i motivar la iniciativa privada i potenciar el desenvolupament local està treballant en la imminent creació d'un edifici (inversió pública municipal), que permetrà aglutinar, estructurar i donar suport a les activitats econòmiques privades que puguin derivar de l'activació del patrimoni etnològic local i territorial. És cert que el turisme pot ser tant el millor com el pitjor amic d'un desenvolupament sostenible, d'aquí que sigui necessari l'ús d'estratègies innovadores per assentar les bases d'unes bones polítiques turístiques territorials i locals.

La posada en funcionament d'aquest edifici, d'ara endavant, Centre per al Desenvolupament Integral Rural (CEDEIR), recau en la necessitat de dinamitzar de manera racional i sostenible la potencialitat del patrimoni sociocultural i natural, tot propiciant una diversificació econòmica local i territorial. L'objectiu principal d'aquest projecte sorgeix a partir de la necessitat d'unió entre la generació de noves formes d'activitat econòmica i la recerca, protecció, conservació i difusió de l'artesanía de la pauma. A més, com a municipi pertanyent al Parc natural dels Ports, Mas de Barberans aposta per potenciar un turisme cultural i de natural entès com una estratègia de desenvolupament econòmic local.

Tot això té certes similituds amb el concepte d'economuseu (Cyril Simard, 1992) força estès per Canadà i els Estats Units. Aquests són

"Sempre que la transacció dinerària o amb espècies es feia al poble era la dona qui se n'encarregava de la negociació."

una combinació d'empresa artesanal amb un museu. Tanmateix, el Centre per al Desenvolupament Integral Rural constarà d'una exposició permanent (museu etnològic) on hi haurà una col·lecció d'objectes documentats fets amb pauma per il·lustrar com la gent interactuava amb el medi per sobreviure; un taller de producció de peces de pauma amb tot un programa pedagògic on les artesanes mostraran com es treballa aquesta artesanía; una agrobotiga on es vendran les peces fetes a mà per les artesanes, així com d'altres productes endògens del Parc natural dels Ports; una sala de reserva i documentació de l'artesania de la pauma; tres sales de formació i una sala audiovisual que s'usaran per a la posada en pràctica del programa pedagògic del centre i que per les seves característiques es podran rendibilitzar com a espais socioculturals multifuncionals.

La revalorització del patrimoni etnològic

A partir de l'any 2002...

El projecte de revalorització del patrimoni etnològic a l'entorn de la pauma al municipi de Mas de Barberans començà a engendrar-se a partir de l'estiu de 2002, quan l'ajuntament del municipi i un col·lectiu de joves que integraven l'entitat sense ànim de lucre *Lo Teixet* van organitzar una tarda dedicada a l'artesania local, la pauma, i a d'altres oficis i costums locals com ara l'encordament de cadires i la degustació de dolços tradicionals. L'acceptació fou tanta que, fins i tot, molta gent nascuda al municipi semblava que descobria per primera vegada aquell *saber fer*. No era ben bé això, el que succeïa era que aquesta artesanía mai havia tingut un moment de protagonisme com aquella tarda, on amb una taula i uns senzills cartellats explicatius s'exposaven un conjunt de peces deixades en préstec per la mateixa gent. Aquest acte fou el què generà l'any següent el naixement del 1r Racó dels Artesans. I així, any rere any fins arribar al 2006.

Mentre l'Ajuntament de Mas de Barberans estava preparant la mostra firal que per tercer any consecutiu se celebraria al municipi, començà a créixer amb força el projecte de revalorització de l'artesania de la pauma. L'àrea de dinamització econòmica de l'ajuntament considerà prioritari involucrar més activament la població local en l'organització de la tercera edició del Racó dels Artesans (2005). Totes les associacions del municipi, de la primera fins a la última, els comerços, els negocis locals i fins i tot, persones a títol particular ja hi participaven, ja fóra posant una parada, ajudant amb el muntatge... Tot i això, s'invità a la població local a participar en unes reunions setmanals per tractar temes referents a la fira. D'aquestes reunions sorgí la *Comissió de Fira* que avui dia és la responsable, conjuntament amb l'Ajuntament, de l'organització i l'execució del Racó dels Artesans. Però, era aquesta mostra firal caracteritzada per la demostració *in situ* i venda de productes artesanals agroalimentaris o d'ofici allò que es perseguia en aquell moment? Anualment la fira creixia en metres quadrats ocupats per artesans i per visitants. No cal dir que l'ofici destacat de cada any era l'artesania de la pauma, per la seva singularitat local i territorial. Així doncs, la *Comissió de Fira* organitzà la I *Trobada de Llatadors i Llatadores de les Terres de l'Ebre* amb la participació de llatadores dels municipis de Rasquera, Paüls, Alfara de Carles, Els Reguers, Jesús, Pinell de Brai i Mas de Barberans. A més, estant ja a la tercera edició de la mostra i apostant fortament per la

revalorització i dignificació del treball de la pauma, es va portar a terme el primer Intercanvi Cultural amb el municipi de Capdepera. Una representació de dotze artesans i artesanes d'aquest municipi mallorquí estigueren demostrant la seva artesanía, que també era l'artesanía de la pauma. Des d'aleshores, la pauma ha estat un dels nostres punts forts a l'hora d'apostar pel desenvolupament local, sense oblidar l'entorn natural que ens envolta.

La necessitat d'un espai temporal de reflexió

A partir de la I *Trobada de Llatadors/les* es va fer evident la delicada situació en què es trobava l'artesanía de la pauma a tots els municipis que van assistir a la trobada i als altres de les Terres de l'Ebre. S'havia d'actuar amb rapidesa, ja que la coneixença del *saber fer* de l'ofici estava en mans d'unes poques dones d'edat avançada.

Era el moment de reflexionar. Mas de Barberans tenia una mostra fíral exitosa, també era un municipi d'accés al Parc natural dels Ports, estava treballant en la recerca del finançament per a la creació d'un equipament cultural i d'atenció a un turisme potencial, el CEDEIR, i l'artesanía que havia caracteritzat la localitat estava en vies de desaparició. Fins aleshores, l'Ajuntament a nivell tècnic comptava, únicament, amb una agent d'ocupació i desenvolupament local i dos administratives per tirar endavant el projecte. Al setembre de 2005, la corporació local i l'equip tècnic van considerar necessari crear una àrea de recerca i investigació a l'entorn del patrimoni etnològic del treball de la pauma, la qual cosa suposà la contractació d'una historiadora local a temps parcial. Amb la seva incorporació laboral es van iniciar els contactes amb el Museu del Montsià, amb l'Institut Ramon Muntaner i amb el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional de la Generalitat de Catalunya.

Al novembre del mateix any, la regidora de Cultura i Turisme de l'Ajuntament, la historiadora i l'agent de desenvolupament local van anar a Capdepera per participar en les III *Jornades d'Estudis Locals: Economia domèstica. L'obra de la palma i altres activitats complementàries*, on vàrem presentar dos comunicacions: descripció del procés de llatar de les Terres de l'Ebre amb l'equivalència de vocabulari entre Capdepera i Mas de Barberans, i tipologia i descripció de peces de pauma amb l'equivalència entre Capdepera i Mas de Barberans. Uns mesos després, també presentàrem dos ponències al Congrés de la Diòcesi 2006. Aquest va ser un espai idoni per donar a conèixer el nostre treball, ja que, com és ben sabut, les fronteres administratives mai coincideixen amb les fronteres culturals, i el comerç de les peces de pauma s'estenia cap a molts dels pobles de l'antiga Diòcesi de Tortosa, no pertanyents a Catalunya.

Quin sentit tenia continuar presentant ponències quan la situació de l'ofici era realment delicada? No n'hi havia prou amb deixar el llegat cultural sobre paper, calia abordar la transmissió de l'ofici a generacions més joves. A partir d'aquí començà un treball d'equip intens entre l'agent de desenvolupament local i la historiadora per tal conèixer i unificar els criteris de treball per poder caminar conjuntament amb el projecte engegat. Per portar a la pràctica de manera eficaç els paràmetres consensuats, es va dissenyar un pla de treball que afectava als càrrecs polítics, al cos administratiu i a nosaltres mateixes. A grans trets, com a resultat d'aquest pla podem resumir els següents apartats que s'han treballat:

Al setembre de 2005, la corporació local i l'equip tècnic va considerar necessari crear una àrea de recerca i investigació a l'entorn del patrimoni etnològic del treball de la pauma

- La necessitat urgent d'impartir cursos de formació per a la transmissió del *saber fer* de l'artesanía de la pauma, ja que com s'ha informat hi va haver un trencament de la transmissió de l'ofici en la generació nascuda a la dècada dels anys 50 del segle passat. A hores d'ara s'han realitzat dos cursos formatius: *Curs d'Ensenyar a Aprendre a Llatar* dirigit a dones en situació d'atur a causa del tancament d'una empresa tèxtil al municipi, que s'adreçaren a l'ajuntament per rebre assessorament per a la seva reincorporació al món laboral. L'àrea de dinamització econòmica de l'ajuntament va considerar interessant proposar a aquestes dones realitzar el curs mentre es poguessin anar inserint al món laboral. Aquest constava de dos mòduls formatius: el primer mòdul d'una durada de 80 hores i el segon de 140 hores (aquest s'està desenvolupant actualment). El curs contempla l'adquisició de continguts del *saber fer* de l'ofici, teòrics, de disseny i pedagògics. L'altre curs que es realitzà s'anomenà *Aprendre a Llatar* i tingué una durada de 20 hores. Aquest anava dirigit a la població en general.

- La continuïtat del Racó dels Artesans però amb un fort replantejament, bàsicament, quant a l'especificitat temàtica. El 4t Racó dels Artesans 2006 ha presentat un canvi quan als seus continguts. En conseqüència s'ha modificat el seu nom, ja que a partir d'aquest any s'ha passat a anomenar El Racó dels Artesans *La Fira de les Fibres Vegetals*. I com el mateix enunciat indica, les fibres vegetals seran a partir d'ara el centre neuràlgic de la mostra, on l'artesanía de la pauma tindrà una espai destacat sobre les altres.

- L'assistència i participació en jornades d'interès i en fires específiques. L'Ajuntament de Mas de Barberans està col·laborant amb Artesanía Catalunya pel que fa a la promoció i difusió de l'artesanía de la pauma, d'aquí que hem assistit a fires especialitzades com a la *Fira Internacional del Cistell de Salt*, a trobades d'interès com a la *1a Trobada d'artesanía catalana Catalònia...*

- I, entre d'altres, iniciar un treball acurat i rigorós quan a la confecció del Pla estratègic del CEDEIR per determinar la seva gestió d'ús.

Projectes actuals

Per fer més entenedor aquest apartat, s'han classificat els diferents projectes i activitats que s'estan portant a terme en quatre àrees de treball.

Àrea de PROJECTES

- **El Racó dels Artesans *La fira de les Fibres Vegetals***

Com que ja hem presentat els aspectes principals de la fira, com a notícia recent, direm que el Racó dels Artesans *La fira de les Fibres Vegetals* ha estat catalogada dintre d'un petit conjunt de fires considerades artesanals a Catalunya d'acord amb els criteris d'Artesanía Catalunya del Departament de Turisme de la Generalitat. També ha obtingut un guardó a la *Qualitat Ebrenc*, per l'acurada organització que ha caracteritzat la fira. Guardó que pot ascendir a *Premi A la Qualitat Ebrenc* el dia 2 de desembre de 2006, dia en què l'entitat Amics i Amigues de l'Ebre resolguí quin ha de ser el projecte premiat.

"Alls si en tenien tamé, cebes a les nostres mans teníem de tot. A la Sénia a ma mare la conexia tothom, cada quinze dies perquè com baixava gent dels masos pus tamé carregaven." (Juanita Subirats, 1926)"

- **Intercanvis Culturals**

A Mas de Barberans s'han portat a terme d'intercanvis culturals a l'entorn de l'estudi i la coneixença de les fibres vegetals. Mitjançant els intercanvis s'amplien coneixements tant pràctics com teòrics referents a com es treballa la pauma o les altres fibres en diferents indrets, sense perdre de vista la tradició artesanal del lloc on cadascú vivim.

Al 2005 vam portar a terme un intercanvi cultural amb Capdepera com ja hem explicat, i aquest any hem organitzat un intercanvi amb l'Associació Cultural El Pinolere de Tenerife (Illes Canàries). Un col·lectiu de dos artesanes, un artesà i dos representants tècnics de l'entitat convisqueren a Mas de Barberans cinc dies, durant els quals s'organitzaren xerrades d'intercanvi de coneixements, ja fossin xerrades informals entre els tècnics com xerrades formals adreçades a la població local i territorial, tallers per practicar la manera en què es treballa la pauma a Mas de Barberans, tot comparant com es treballa la palma canària. Fruit de les converses portades a terme entre els tècnics, sorgí la idea de donar un pes rellevant a la fibra vegetal de la pauma al pròxim Certamen Internacional de Cistelleria que tindria lloc els dies 30 d'agost, 1 i 2 de setembre de 2007 al Pinolere (La Orotava, Tenerife). Lògicament, una representació de tres artesanes de la pauma de Mas de Barberans van ser presents al certamen. Així doncs, en aquests intercanvis s'arriba a la materialització d'actuacions a portar a terme conjuntament.

- **Pla estratègic del Centre per al Desenvolupament Integral Rural**

Una vegada s'ha acabat el treball de concretització dels usos del centre i la distribució d'espais amb la l'aprovació del projecte definitiu de l'arquitecte, ha arribat el moment de continuar treballat vetllant per un eficaç i viable ús de gestió del futur centre.

- **Nous dissenys de creació**

Tot respectant el procés de producció del treball de la pauma a Mas de Barberans, el qual coneixem a partir de la recerca portada a terme, s'ha vist la necessitat de dissenyar i crear noves peces per als nous usos i necessitats socials. Fins al moment, és la creativitat i inspiració de les noves artesanes formades a partir dels cursos, aquelles que confeccionen peces de nova creació.

"No et pensos, no..., que això costa molt i no hu pareix. D'allò que vols fer u et penses que sortirà a lo que acaba sortint no té res a vore... però això és així. Se va provant i repetint hasta que t'acaba de fer el pes... Hi ha nits que hasta la una i mitja arreglo brins o llato al minjador, i quan me gito allavons ancara penso en com hu cosiré demà, o an quina forma li donaré..." (Pepita Mestre, 1953).

El concepte de patrimoni etnològic estableix un diàleg entre el que prové del passat i el que es genera en el present; a més a més, però, la seqüència de la seva gestió -recerca, conservació, difusió i restitució- introdueix també el futur, en el sentit que el seu coneixement pot possibilitar la seva reutilització (Queralt, M. C., 1996).

- **Pauma Sostenible**

Aquest és el nom que rep el projecte de sembra de llavors i plantació de margallons (*Chamaerops humilis*), per tal d'assegurar

"A mesura que s'avança en la recerca del treball de la pauma, els seus resultats es van tractant pedagògicament per anar més enllà de la pura obtenció de dades."

la pervivència i la bona situació del recurs (matèria primera de l'artesanía que ens ocupa) en el seu medi natural.

Àrea de RECERCA

- Ajuntament de Mas de Barberans: **treball de camp amb informació oral i observació participant**, inventari de peces, documentació de peces, creació d'una col·lecció de referència del treball de la pauma a Mas de Barberans, creació d'un catàleg de peça tradicional i peça innovadora.
- **Projecte de Recerca i Documentació IPEC**. Títol: "El treball de la pauma als pobles del Parc Natural dels Ports". Demanat per l'Associació Cultural "Lo Teixet". Ajut aprovat.
- **Projecte de recerca IRMU**. Títol: "Transaccions no dineràries de peces de pauma fetes a Mas de Barberans amb els pobles d'Alcanar, la Sénia, Santa Bàrbara, Rossell i Ulldecona". Demanat pel Centre d'Estudis "Lo Lliscó" de Mas de Barberans conjuntament amb el Centre d'Estudis Seniens. Ajut aprovat.
- **Projecte de recerca etnològica a les comarques de l'Ebre**. Títol: "De la cooperativa obrera "El Porvenir" a la Cooperativa Nacional Sindicalista: Unión Agrícola y de Artesanos Capaceros. Recull de memòria oral. Projecte cofinançat pel Museu del Montsià i l'Ajuntament de Mas de Barberans. Ajut aprovat.

Àrea de FORMACIÓ

- **Programa de formació de l'artesanía de la pauma**

Com s'ha comentat, aquest consisteix en la formació de dones en situació d'atur, per tal que en un futur aquest aprenentatge esdevingui la possibilitat de generar una ocupació que ajudi a complementar les seves rendes. La demostració artesanal, per part d'aquestes dones, quant a la creació de peces de pauma com a complement de la visita al museu d'aquesta artesanía, així com l'explicació didàctica i la venda de peces confeccionades per aquestes, és una de les premisses que ens vam plantejar a l'hora de dissenyar el pla de formació. D'acord amb Pastor J.M., (2000) un dels valors fonamentals que volem destacar en el museu etnològic de la pauma, és el paper didàctic dintre dels diferents estrats de la societat.

- **La llata a l'escola**

La primavera passada, els alumnes de la Zona Escolar Rural del Montsià van realitzar la trobada anual a Mas de Barberans. Aquesta consistí en una diada on alguns dels alumnes van experimentar amb l'artesanía de la pauma fent un punt de llibre. El professorat de les respectives escoles van mostrar interès que es dissenyés un projecte pedagògic a l'entorn de l'aprenentatge de la llata a l'escola per integrar al currículum escolar ordinari, per tal que els alumnes tinguessin un coneixement el més relacionat possible amb l'entorn immediat. Aquest projecte s'ha dissenyat amb el suport de l'Ajuntament de Mas de Barberans i, properament, es presentarà a les escoles interessades. Lògicament les mestres artesanes que intervindran en el procés d'ensenyança - aprenentatge seran les dones que s'han format a partir del cursos formatius.

"S'havia d'actuar amb rapidesa, ja que la coneixença del saber fer de l'ofici estava en mans d'unes poques dones d'edat avançada."

Àrea de PROMOCIÓ

- **Participació *Empremtes de Catalunya***

El Departament de Comerç, Turisme i Consum de la Generalitat de Catalunya, mitjançant Artesania Catalunya, va organitzar una proposta per elaborar peces artesanals que transmetessin els valors i la identitat de Catalunya mitjançant elements vinculats a la història, la tradició, la cultura, el paisatge i la cultura popular que ens són propis. Aquesta proposta tenia com a objectiu crear una marca catalana de productes artesans representatius dels valors i identitat de Catalunya amb finalitats comercials. El col·lectiu d'artesanes formades per l'ajuntament de Mas de Barberans presentaren peces de pauma, projecte que encara s'està resolent.

- **Programa de promoció de l'artesanía de la pauma de l'Ajuntament de Mas de Barberans:**

- Presència de les nostres peces a l'estand que la Direcció General de Comerç montà al 1r. Congrés de *Mercats Municipals* que se celebrà a Barcelona els dies 23 i 24 d'octubre d'enguany. Artesania Catalunya presentarà l'acord arribat amb la Xarxa de Mercats Municipals de la Diputació de Barcelona, per promoure-hi la presència de l'artesanía catalana relacionada amb la cuina, gastronomia i restauració. En aquest sentit, sortiren elegides tres peces de pauma fetes pel col·lectiu de dones formades en aquesta artesanía.

- Un expositor d'Artesania Catalunya també anirà a la Fira de la Puríssima que se celebrarà entre els dies 6 i 8 de desembre a Sant Boi de Llobregat i a la Fira Avícola de Raça Prat que tindrà lloc entre els dies 15 i 17 de desembre al Prat de Llobregat.

- Assistència a *Expohogar* que tindrà lloc del 2 al 5 de febrer de 2007 a Barcelona. El col·lectiu de dones artesanes estan creant peces de pauma per a l'ocasió, i s'està elaborant un catàleg promocional de les peces.

"Crear i innovar peces de pauma per a nous usos i necessitats no suposa, de cap de les maneres, el trencament amb el procés de producció tradicional que s'ha documentat a partir de la recerca."

Conclusions

1. En el *Projecte de Recuperació a l'entorn de l'artesanía de la pauma* s'engloba: El Racó dels Artesans *La Fira de les Fibres Vegetals*, el CEDEIR i, entre d'altres, el projecte *d'Aplicació del Patrimoni Etnològic a l'entorn de la pauma*.

2. Part de la gestió d'ús del Centre per al Desenvolupament Integral Rural, CEDEIR, anirà a càrrec d'aquestes dones formades en l'artesanía de la pauma, de manera que puguin complementar les seves rendes.

3. El projecte *d'Aplicació del Patrimoni Etnològic* que es portarà a terme al CEDEIR o fora d'aquest, recau totalment sobre la dona, el qual ha de possibilitar la seva conciliació laboral i familiar en el medi rural on viu.

4. Crear i innovar peces de pauma per a nous usos i necessitats no suposa, de cap de les maneres, el trencament amb el procés de producció tradicional que s'ha documentat a partir de la recerca. Més aviat al contrari, el coneixement del procés de producció tradicional és la base per a la creació de noves peces artesanals de pauma.

5. La fidelitat al procés de producció tradicional i el projecte *Pauma Sostenible* ja garanteixen, d'entrada, la qualitat artesanal

de la feina que s'està realitzant per l'Ajuntament de Mas de Barberans.

BIBLIOGRAFIA:

BALANZÀ, Francesca; Cristòfol Cabanes (2006): "El treball de la Palma a la Ràpita". A: *L'Algadir dels Alfacs*. núm 0 març 1996. Sant Carles de la Ràpita: Patronat Municipal d'Acció Cultural. Ajuntament Sant Carles de la Ràpita.

FERNÁNDEZ DE PAZ, E. (2006): "De tesoro ilustrado a recurso turístico: el cambiante significado del patrimonio cultural". A: *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural* www.pasonline.org, 4(1):1-12.

FERRER I PASQUAL, Sebastià. (2005): *Impressions sobre l'obra de la palma a Capdepera*. Inca: Documenta Balear.

FORCADELL I VERICAT. Toni.; Mª Mar Villalbí Prades (1999): "Cova Cervereta (Vinallop-Tortosa). Cavitat sepulcral del calcolític-bronze antic al curs inferior de l'Ebre" A: *Quaderns d'Arqueologia de Castelló*, 20.

CAMACHO I MOLINA, Tomàs; Adrián Grau i Forés (1999): *Els Reguers*. Tortosa: Cinctores Club.

GELABERT I FLAQUER, Maria; Francesca Niell Llabrés; Andreu Ramis Puig-grós; Joan Sureda Amorós; Pere Sureda Amorós (1990): *L'obra de la palma. Cistelles, graneres i cordats*. Palma de Mallorca: Sa Nostra.

GUTIERREZ I LIMA, María Elena (2006): "El trabajo remunerado de las mujeres en la artesanía del calado en Fuenteventura: entre la invisibilidad y la "ayuda"". A: *El Pajar. Cuadernos de Etnografía Canaria*. II Época- nº 22 agosto 2006.

KRIEDTE, Peter, Hans Medick, i Jürgen Schlumbohm, (1981): *La economía familiar protoindustrial. La industrialización antes de la industrialización*. Barcelona:Crítica.

KUONI, Bignia. (1981): *Cestería tradicional ibérica*. Barcelona: Ediciones del Serbal.

LOUREIRO I LAMAS, C.; A.M. Sánchez García (1993): "Bases teóricas para la gestión del patrimonio desde la perspectiva de la economía de la cultura". A: Prats i Canals, LL. e Iniesta i González, M. (Coords). *El patrimonio etnológico*. Tenerife: Federación Española de Asociaciones de Antropología del Estado Español.

NAROTZKY, Susana. (1988): *Trabajar en familia. Mujeres, hogares y talleres*. Valencia; Edicions Alfons el Magnànim.

PASTOR ALFONSO, M.J. (2000): "Historia y actualidad de los museos etnográficos en España". A: *Alquibla. Revista de Investigación del Bajo Segura*, 6.

PÉREZ RAMÍREZ, B. I E. Carrillo Benito, (2000): *Desarrollo Local: Manual de Uso*. Madrid: ESIC -FAMP.

QUERALT I TOMAS, M. Carme (1996): "Sobre les definicions de cultura popular, de cultura tradicional i de patrimoni etnològic". A: *Informatiu del Museu del Montsià*, número: 36. Amposta: Museu del Montsià.

QUERALT I TOMAS, M. Carme (2005): "Les Terres de l'Ebre de Ramon Violant i en la del seu dibuixant Ramon Noé". A: *El llegat de Ramon Violant i Simorra*. Tremp: Garsineu.

- PRATS, Llorenç (1993): "De les primeres Jornades sobre el Patrimoni Etnològic a l'Associació Catalana de Patrimoni Etnològic". A: Revista d'etnologia de Catalunya, núm. 6. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Prats i Canals, Ll. (1997). *Antropología y Patrimonio*. Barcelona: Ariel.
- SANTANA TALAVERA, A. (1998): "Patrimonio cultural y turismo: reflexiones y dudas de un anfitrión". *1er Congreso Virtual de Antropología y Arqueología*. www.naya.org.ar/congreso.
- ROIGÉ I VENTURA, Xavier (2004): "La musealització de la societat rural". A: Formes de treball a les Terres de l'Ebre. Recerca i interpretació. III Jornades d'Etnologia. Ascó, 2003. Tarragona: El Mèdol Red Arrayán de Cultura, Patrimonio y Medio Ambiente. Salamanca. www.redarrayan.es
- SHANIN, Teodor (1976): *Naturaleza y lógica de la economía campesina*. Barcelona: Anagrama.
- SABATÉ I SALAS, Anna (1989): "Carme Royo Lleixà, cabassera de Mas de Barberans", treball de recerca realitzat per encàrrec del Museu del Montsià en motiu de l'exposició: Dotze Artesans del Montsià. Ara i abans.
- SUBIRATS I ROSIÑOL, Pepa (2006): *El treball de la pauma a Mas de Barberans*. RIDEC. <http://cultura.gencat.net/cpcpt/ridec/docs/pauma.pdf>
- VENCATACHELLUM, I. (2006): "L'estat global de l'artesanía" *Artesanía-UNESCO*. 1a Trobada d'artesanía catalana: Catalònia. Artesanía Catalunya. Terrassa.
- VERDIER, Ivonne (1979): *Façons de dire, façons de faire. La laveuse, la couturière, la cuisinière*. Paris: Gallimard.
- ZURRIAGA I AGUSTÍ, Ferran. : *Els segadors de palma d'Olocau*. Institut d'Estudis Comarcals del Camp de Túria. www.uv.es/metode/numero36/58_36.html

ÍNDEX ALFABÈTIC D'INFORMANTS

- Altés Subirats, Antonio. Any de naixement: 1941
- Armengol Subirats, Cinta. Any de naixement: 1938
- Cardona Ventura, Asunción. Any de naixement: 1931
- Lapeira Tafalla, Josefina. Any de naixement: 1922
- Lleixà Altés, Paco. Any de naixement: 1922
- Lleixà Cid, Marina. Any de naixement: 1930
- Martí Pla, Amèlia. Any de naixement: 1925
- Mestre Gavaldà, Pepita. Any de naixement: 1953
- Subirats Armengol, Maria Cinta. Any de naixement: 1962
- Subirats Lleixà, Francisco. Any de naixement: 1926
- Subirats Lleixà, Juanita. Any de naixement: 1922
- Subirats Tafalla, Rosa. Any de naixement: 1952
- Rosiñol Martí, Esther. Any de naixement: 1931
- Royo Lleixà, Carme. Any de naixement: 1942